

ಮಹಿಳಾ ಸಬಲೀಕರಣ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ

ಪವಿತ್ರ ಸಿ. ಎಸ್.

ಅತಿಥಿ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು

ಇತಿಹಾಸ ವಿಭಾಗ

ಸರ್ಕಾರಿ ಕಾಲೇಜು

ಮಂಡ್ಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮಂಡ್ಯ.

Article Link: <https://aksharasurya.com/2024/04/pavithra-c-s.php>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10930786>

ABSTRACT:

ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನಾ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ನಾನು “ಮಹಿಳಾ ಸಬಲೀಕರಣ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ” ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಮಂಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಈ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಮಹಿಳಾ ಸಬಲೀಕರಣಕ್ಕೆ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದೆ? ಮಹಿಳೆಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನದ ಸುಧಾರಣೆಗೆ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಕೊಡುಗೆ ಏನು? ಎಂಬ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕಿರು ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಭಾರತದ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಗೆ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ ಅಲ್ಲದೆ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಮಹಿಳೆಯ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. “ಯತ್ರ ನಾರ್ಯಂತು ಪೂಜ್ಯಂತೆ ರಮಂತೆ ತತ್ರ ದೇವತಾ” [ಎಲ್ಲಿ ನಾರಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ನೆಲೆಸಿರುತ್ತಾರೆ] ಎಂದು ನಮ್ಮ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಘೋಷಿಸಿವೆ. ಮಹಿಳೆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಆಧಾರ ಸ್ತಂಭದಂತಿದ್ದಳು. ಪುರುಷನ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯುತ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು ನೀಡಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿರುತ್ತೇನೆ.

KEYWORDS:

ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ, ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ, ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು, ಮಾತೃದೇವತಾರಾಧನೆ, ಆಳ್ವಾರರು, ಮೋಕ್ಷ, ದೇವಾಲಯ.

ಭಾರತ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಗೆ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ, ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕವಾಗಿ, ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ, ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯಕವಾಗಿ ಮಹಿಳೆಯ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣದ್ದಾಗಿದೆ. ತಾಯಿಯಾಗಿ, ಮಗುಳಾಗಿ, ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿ, ಪುರುಷನಿಗೆ ಆಧಾರ ಸ್ಥಂಭವಾಗಿರುವವಳು ಮಹಿಳೆ. ಭಾರತ ದೇಶ ಮೂಲತಃ ಮಾತೃಪ್ರಧಾನ ಕುಟುಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳದ್ದು. ಇತಿಹಾಸ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸಮಾಜ, ಧರ್ಮ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಹಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಆಯಾ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಮೌಲ್ಯ ನಿರ್ಧಾರವನ್ನು ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಆ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ಮಹಿಳೆಯ ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಾನ ನಿರ್ದೇಶನದ ಜವಾಬ್ದಾರಿ ಇತಿಹಾಸಕಾರರದ್ದು. ಪೂರಕ ದಾಖಲೆಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಅದರ ನೈಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಂಶೋಧನೆಯ ಮೂಲಕ ವಿವೇಚಿಸಬೇಕಿದೆ. ಈ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ನಡೆದಿರುವ ಕೆಲಸ ತೀರಾ ಅತ್ಯಲ್ಪ.

ಇಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣುವುದು ಪುರುಷ ಪ್ರಧಾನ ಸಮಾಜ. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇತ್ತೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ ಹುಡುಕಬೇಕಿದೆ. ಸಿಂಧೂ ಬಯಲಿನ ನಾಗರಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತೃದೇವತಾರಾಧನೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. “ಮಾತೃದೇವತಾರಾಧನೆ ಹರಪ್ಪದಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಮುದ್ರೆ ಗುರುತು, ಸಿಂಧೂ ಜನರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಜನನಿ, ಮಾತೃ ಎಂದು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು”.¹ ಹಾಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ, ದೇವತೆಯಂತೆ ಪೂಜಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೂ ಸಿಂಧೂ ನಾಗರಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತೃದೇವತಾರಾಧನೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದಿತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಲವಾದ ಸಾಕ್ಷ್ಯ ಹುಡುಕಬೇಕಿದೆ.

ಭಾರತ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ದೇಶ. ಭಾರತದಲ್ಲಿನ ವಿವಿಧ ಜನಾಂಗಗಳೂ, ವಿವಿಧ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳೂ, ವಿವಿಧ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ, ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಗಳೂ ಈ ದೇಶವನ್ನು ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ದೇಶವನ್ನಾಗಿಸಿವೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿಯೇ ಭಾರತ ‘ಉಪಖಂಡ’ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಭಾರತೀಯರ ಬದುಕು ಮೂಲತಃ ಧರ್ಮಮೂಲವಾದದ್ದು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿಯೇ ಈ ಉಪಖಂಡ ಅನೇಕ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಧರ್ಮಗಳ ತವರುಮನೆಯಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೂ, ಬೌದ್ಧ, ಜೈನ, ಸಿಖ್ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಧರ್ಮಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಕೆಲವು ಈ ನೆಲದಿಂದಲೇ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿವೆ. ಧರ್ಮವು ಒಂದು ದೇಶದ, ಸಮಾಜದ ಮೇಲೆ ಮಹತ್ವದ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುತ್ತದೆ. ಸಿಂಧೂ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಮಾತೃದೇವತೆಯ ಆರಾಧನೆಯಾಗಬಹುದು, ವೈದಿಕಯುಗ ಅಥವಾ ವೇದಕಾಲದ ಆರಾಧನೆಯಾಗಬಹುದು, ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳೂ

ಸಹ ಅಂದಿನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ತಿಳಿಯುವ ಮಾರ್ಗಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಮಹಿಳಾ ಸಬಲೀಕರಣಕ್ಕೆ ನೀಡಿರುವ ಕೊಡುಗೆ ಏನು? ಅದರ ಪ್ರಮುಖ ಧೇಯೋದ್ದೇಶಗಳೇನು? ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಈ ನನ್ನ ಪ್ರಬಂಧದ ಮುಖ್ಯ ಆಶಯ. ಮಹಿಳಾ ಸಬಲೀಕರಣಕ್ಕೆ ಅವರ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಸುಧಾರಣೆಗೆ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ತನ್ನದೇ ಆದ ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದೆ

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ವರ್ಗೀಕರಿಸಬಹುದು. 1.ಬೆಸ್ಸಾಗರ್‌ನ ಗರುಡ ಗಂಬದ ಶಾಸನಗಳು 2.ಘೋಸುಂಡಿಯ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭ ಶಾಸನಗಳು 3.ನಾನ್‌ಫಾಟ್‌ನ ಗುಹಾಶಾಸನ 4. ಮೋರಾ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭದ ಶಾಸನ 5.ಮಹಾಸತ್ರಪ ಷೋಡಶನ ನವ ಮಥುರಾ ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಆಧಾರಗಳೂ ಸಹ ಇತಿಹಾಸದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅಸಂಗತತೆ ಮತ್ತು ಅನಿಶ್ಚಿತತೆ ಇವುಗಳ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವಾದರೂ, ಇವುಗಳನ್ನು ದ್ವಿತೀಯ ಆಕರಗಳಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಆಧಾರಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸಿಸಿದರೆ ಇವೂ ಸಹ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಬಲ್ಲವು.

ಭಾರತದಲ್ಲಿನ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಉಗಮದ ಬಗೆಗೆ ಅನೇಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳೂ ಸಹ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯವಾದ ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ. 4ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಕ್ ರಾಯಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮೆಗಾಸ್ತಾನಿಸನು ಸೌರಸೇನರನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅವರ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೆಥೋರ (ಮಥುರ) ಮತ್ತು ಕ್ಷೀಸೋಬೊರ (ಬಹುಶಃ ಕೃಷ್ಣಾಪುರ) ಎಂಬ ಎರಡು ನಗರಗಳಿದ್ದವೆಂದೂ, ದೊಡ್ಡ ನದಿಯಾದ ಜೊಬರೆಸ್‌ನಿಂದ ನೀರು ಸರಬರಾಜಾಗುತ್ತಿದ್ದೆಂದೂ, ಅವರು ಹೆರಾಕ್ಲಿಸ್ (ವಾಸುದೇವ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಗ್ರೀಕ್ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದ) ಎಂಬುವವನನ್ನು ವಿಶೇಷ ಗೌರವದಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮೂಲತಃ ಸೌರಸೇನ (ಶೂರಸೇನ)ರು ಯಾದವ-ಸಾತ್ವತ-ವೃಷ್ಣಿ ಪಂಗಡದ ಒಂದು ಶಾಖೆಯಾಗಿದ್ದರು. ಮಹಾಭಾಷ್ಯ (ಪಾಣಿನಿ ವಿರಚಿತ IV.1.114) ಮತ್ತು ಕೌಶಿಕಗಳಲ್ಲಿ “ವಾಸುದೇವ ಬಲದೇವ ಮತ್ತು ಅನಿರುದ್ಧ” ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಸುದೇವ, ಬಲದೇವ ಮತ್ತು ಅನಿರುದ್ಧರ ಮಕ್ಕಳೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಣಿಜನ್ಮನಾಮಗಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಪತಾಂಜಲಿಯ ‘ಮಹಾಭಾಷ್ಯವು’ ವಾಸುದೇವನ ಅನುಯಾಯಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು “ವಾಸುದೇವವರ್ಗ್ಯ” ಅಥವಾ “ವಾಸುದೇವವರ್ಗೀನ್” ಎಂದೂ, ವಾಯುಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಆ

ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಆರಾಧ್ಯ ದೈವಗಳಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವು “ವೃಷ್ಟಿ ಜನರು ದ್ವೈಪಾಯನನಿಗೆ (ವ್ಯಾಸ) ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದುದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿಯೇ ಅವರ ಪ್ರಜಾಪ್ರಭುತ್ವದ ಒಕ್ಕೂಟದ ವಿನಾಶವಾಯಿತೆಂದು” ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ, ಮೇಲ್ಕಂಡ ಆಧಾರಗಳು ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಹಾಗೂ ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ಸಂಗತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಇವುಗಳ ಕಾಲದ ಬಗೆಗೆ ಗೊಂದಲಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಾಭಾಸವಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಎಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಆಧಾರಗಳಾಗಬಲ್ಲವು ಎಂಬುದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಶ್ನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಪೂರಕ ಆಧಾರಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ವೈಷ್ಣವ ಸಂತರನ್ನು ಆಳ್ವಾರರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ತಮಿಳುನಾಡಿನ ವೈಷ್ಣವ ಭಕ್ತರು ಆಳ್ವಾರರು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವರು. ಆಳ್ವಾರರು ಎಂದರೆ-ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿರುವವರು, ಭಗವಂತನ ಭಕ್ತಿಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳುವವರು, ದೇವರ ಪ್ರೇಮಾತಿಶಯದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿರುವವರು, ಭಗವಂತನ ಅನುಭಾವದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭಗವದನುಭವದಲ್ಲಿ ಆಳವಾಗಿ ಮುಳುಗಿದವರು, ಭಗವದನುಭವದಲ್ಲಿ ಆಳವಾಗಿ ಮುಳುಗಿ ಅದರಿಂದ ಹೊಂದಿದ ಮುಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಆನಂದವನ್ನು ಸುಮಧುರವಾದ ಗೀತೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಾಡಿದವರು - ಹೀಗೆ ಹಲವು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗುರುಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದುಂಟು. 1. ಆಳ್ವಾರರ ಪರಂಪರೆ 2. ಆಚಾರ್ಯರ ಪರಂಪರೆ.

ಆಳ್ವಾರರುಗಳ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವು ದ್ವಂದ್ವಗಳಿದ್ದು, ಚರ್ಚಾಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಪಾಂಡ್ಯ, ಚೋಳ, ಪಲ್ಲವರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದು ಕೇರಳ, ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಸೇರಿದ್ದಾರೆ. ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದಿನವರೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಆಳ್ವಾರರು ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ. ಎಲ್ಲಾ ಆಳ್ವಾರರು ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಕುರಿತೇ ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಮಧುರಕವಿ ಆಳ್ವಾರರು ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರರನ್ನು ಕುರಿತು ಹಾಡಿದ್ದಾರೆ. “ಆಂಡಾಳ್ ದೇವಿಯನ್ನು ಪೆರಿಯಾಳ್ವಾರರಲ್ಲೂ, ಮಧುರಕವಿಯಾಳ್ವಾರರನ್ನು ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರರಲ್ಲೂ (ಶರಗೋಪರು) ಅಂತರ್ಭಾವ ಮಾಡಿ ಹತ್ತು ಮಂದಿಯೆಂದು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತೆ”.²

ಆಳ್ವಾರ್ ತಿರುಮಗಳ್-ಆಂಡಾಳ್-ಗೋದಾದೇವಿ ಎಂದೆಲ್ಲಾ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ

ಈಕೆ ಪೆರಿಯಾಳ್ವಾರರ ಸಾಕುಮಗಳು. ಈಕೆಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತಿ ಸಂಭೂತಳು. ಪೆರಿಯಾಳ್ವಾರರಿಗೆ ತುಳಸೀದಳ ಕೊಯ್ಯಲೆಂದು ಹೋದಾಗ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ದೊರೆತಳು. ಸಂಸ್ಕೃತದ 'ದಿವ್ಯಸೂರಿ ಚರಿತೆ'ಯಲ್ಲಿ ಈಕೆಯ ಜನನದ ಬಗೆಗೆ ಈ ರೀತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಗೋದಾದೇವಿ ಎಂಬುದು ಪೆರಿಯಾಳ್ವಾರರು ಇಟ್ಟ ಹೆಸರು. ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿ ಕೋದೈ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೋದೈ ಎಂದರೆ ಚೆಲುವಾದ ಕೂದಲು, ಅಥವಾ ಹಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಗೋದಾ ಎಂದರೆ "ಮಧುರ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟವಳು ಎಂದಾಗಬಹುದು; ಭೂಮಿಯಿಂದ ದತ್ತವಾದವಳು ಎಂದಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವಳು" ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ "ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಲಿಂಗವು ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಗೋದೆಯ ಚರಿತ್ರೆಯು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತದೆ".³ ಮೋಕ್ಷ ಪಡೆಯಲು ಲಿಂಗ ಬೇಧವಿಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಜೀವಾತ್ಮರೆಲ್ಲರೂ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಸಾನಿಧ್ಯ ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಹರು ಎಂಬುದನ್ನು ಗೋದೆ ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಳು.

ಆಂಡಾಳ್ ಎಂದರೆ ಮುಳುಗಿದಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ತಮಿಳಿನಲ್ಲಿ ಆಂಡಾನ್, ಆಂಡವನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. "ಮುದಲಾಯಿರಾ ಮೂಲ - ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾವತಾರದ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, ಅವನ ಅತಿಮಾನುಷ ಚೇಷ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿರುತ್ತಾಳೆ. ತಿರುಪ್ಪಾವೈ ಮತ್ತು ನಾಚ್ಚಿಯಾರ್ ತಿರುಮೋಳಿಯಲ್ಲಿ ಆಂಡಾಳ್ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಭಿನಿವೇಶವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿರುತ್ತಾಳೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮತ್ಮನ ವೈಭವವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲಾಗಿದೆ".⁴ ತನ್ನ ಪ್ರೀತಿ - ವಾತ್ಸಲ್ಯದ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಎರಡು ದಿವ್ಯ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಮೂಲಕ ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ 1) ತಿರುಪ್ಪಾವೈ 2) ನಾಚ್ಚಿಯಾರ್ ತಿರುಮೋಳಿ.

ಆಂಡಾಳ್ ಜೀವನವು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಂತೆ ಸರಳವೂ, ಸುಂದರವೂ, ಭಕ್ತಿಪೂರ್ಣವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಪೆರಿಯಾಳ್ವಾರರ ಪವಿತ್ರ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಶ್ರೀರಂಗನಾಥನನ್ನೇ ತನ್ನ ಪತಿಯಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ದಿವ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿ ಗೋದಾದೇವಿ. ಇವಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡದ ವೈಷ್ಣವ ಸಂತರಾಗಲಿ, ಆಚಾರ್ಯರಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಕೆಯ ಪಾಶುರಗಳನ್ನು ಹಾಡುವುದು. ಈ ಪದ್ಧತಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದವರು ಶ್ರೀಮನ್ನಾಥಮುನಿಗಳು. ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರೇ ತಾವು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಭಿಕ್ಷೆ ನಡೆಸುವಾಗ ಆಂಡಾಳ್ಳ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ತಿರುಪ್ಪಾವೈಯನ್ನು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಡುವುದನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. "ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಿದೇಶಗಳಿಗೂ ಆಂಡಾಳ್ ಮಹಿಮೆ ಹಬ್ಬಿತ್ತು. ಧೈರ್ಯಾಂಡಿನ ಬ್ಯಾಂಕಾಂಗ್‌ನಲ್ಲಿ

ಒಂದು ಆಂಡಾಳ್ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ತಿರುಪ್ಪಾವೈ ಪಾಶುರಗಳನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಹಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಂಡಾಳುತ್ತವವನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೋತ್ಸವವಾಗಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಯಲನ್ನು ಈಗಲೂ ತಿರುಪ್ಪಾವೈ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ”.⁵

ಈ ಹಿಂದೆ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವೋ ಅಥವಾ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಶಾಖೆಯೋ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿತ್ತು. ರಾಮಾನುಜರು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನೇ ಹೊರತು ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮವನ್ನಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ರಾಮಾನುಜರ ಆಗಮನದಿಂದಾಗಿ ವೈಷ್ಣವಧರ್ಮ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಧರ್ಮವಾಗಿ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡು, ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಬಲ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. “ಆಚಾರ್ಯ ರಾಮಾನುಜರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತವೆಂದೂ ಅವರು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮತಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಮತವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಅವರ ಮತವನ್ನು ‘ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಮತ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲು ಎರಡು ಕಾರಣಗಳುಂಟು. (1) ಮಹಾವಿಷ್ಣು ಆ ಮತದವರ ಮುಖ್ಯ ಆರಾಧ್ಯ ದೇವತೆ. (2) ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಕಾಂತೆಯಾದ ಶ್ರೀ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು”.⁶ ಅವರ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ದರ್ಶನ ಸ್ವರೂಪವು ಬಹಳ ವಿಶಾಲವಾದುದು.

ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ದರ್ಶನವನ್ನು ಆಳ್ವಾರರುಗಳು ಹಾಗೂ ಅಂದಿನ ಆಚಾರ್ಯರುಗಳ ತತ್ವ ಬೋಧೆಗಳಿಂದ ರೂಪಿಸಿ ಭೋದಿಸಿದರು. ಭಗವಂತನನ್ನು ಶರಣಾಗತಿಯ ಭಾವದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಭಗವಂತನಿಗೆ ಯಾವ ಜಾತಿಯಾದರೂ ಬೇಧವಿಲ್ಲ, ಗಂಡು-ಹೆಣ್ಣು ತಾರತಾಮ್ಯವಿಲ್ಲ, ಉಚ್ಚನೀಚ ಬೇಧವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದಾಗಿ ಬನ್ನಿ ಎನ್ನುವ ಮತ ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಮತ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಪ್ರಮುಖಸಾರವೆಂದರೆ ರಾಮಾನುಜರಿಗೆ ಯಾವುದೇ ವಿಧದ ತಾರತಮ್ಯ ಭಾವನೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋದಯದ ಭಾವನೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನು ವರ್ಗೀಕರಣ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಆಳ್ವಾರರೇ ಹೇಳುವಂತೆ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಆಶೌಚಸೂತಕ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಶುದ್ಧರೇ. ಕಾರಣ, ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೋ ಅವರೆಲ್ಲ ಪರಿಶುದ್ಧರು. ನೀನೆ ನನಗೆ ಪರಮಗತಿ ಎಂಬಂತಹ ಶರಣಾಗತಿ-ಪ್ರಪತ್ತಿಮಾರ್ಗ ಅದೇ ರಾಮಾನುಜಾಮಾರ್ಗ. ಎಲ್ಲರೂ ಉತ್ತಮರು, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಸಾಧಿಸಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು 11, 12ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲೇ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಪವಿತ್ರರು ರಾಮಾನುಜರು. ಅವರು ಬೋಧಿಸಿದ್ದು ಶ್ರೀ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೊಡಗೊಡಿದ ನಾರಾಯಣ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಕೇವಲ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ನಮಗೆ

ವರವಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೊಡಗೂಡಿದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿತನಾಗಿ ನಾರಾಯಣನು ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ವರವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದ ಸಾರ. ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ಭುವನಸುಂದರ. ಈತನಿಂದ ಮೋಕ್ಷೋಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳೇ ಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಪತ್ತಿಮಾರ್ಗಗಳು “ದೈವದ ಪ್ರಸಾದ ಅಥವಾ ಕರುಣೆಗಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಇದೇ ಪ್ರಪತ್ತಿ”.⁷ ಭಕ್ತಿಮಾರ್ಗದಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಂಡು ಮುಕ್ತಿಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಪತ್ತಿ ಅಥವಾ ಶರಣಾಗತಿ ಮಾರ್ಗವು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು. ಕರ್ಮ, ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾದರೆ ಶರಣಾಗತಿಯು ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಪ್ರಪತ್ತಿಮಾರ್ಗದ ಪ್ರಮುಖ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ “ಜಾತಿ, ಕುಲ, ಲಿಂಗಗಳ ಬೇಧವಿಲ್ಲದೆ ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅರ್ಹತೆ ಇದೆ”.⁸ ಒಟ್ಟಾರೆ ಪ್ರಪತ್ತಿ ಎಂದರೆ ಸಮರ್ಪಣಾಭಾವ, ಶರಣಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅವರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ತತ್ವವು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಹೋಗಿದೆ.

“ಯತ್ರ ನಾರ್ಯಂತು ಪೂಜ್ಯಂತೆ ರಮಂತೆ ತತ್ರ ದೇವತಾ” [ಎಲ್ಲಿ ನಾರಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ನೆಲೆಸಿರುತ್ತಾರೆ] ಎಂದು ನಮ್ಮ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಘೋಷಿಸಿವೆ. ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಾದ ಸಿಂಧೂ ಬಯಲಿನ ನಾಗರಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ‘ಮಾತೃದೇವತಾರಾಧನೆ’ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಆದರೆ ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಏರಿಳಿತಗಳು – ಸಂಚಲನಗಳು ಉಂಟಾದುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು. ‘ಮಾತೃದೇವೋಭವ’ ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಸ್ತ್ರೀಯು ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಕೆಯ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳಾದವು. ತಾಯಿಯಾಗಿ, ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿ, ಮಗಳಾಗಿ, ಸೋದರಿಯಾಗಿ ತನ್ನ ಜೀವನವನ್ನು ಇತರರ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೆ ಮುಡುಪಾಗಿಟ್ಟವಳು ಸ್ತ್ರೀ. ಋಗ್ವೇದದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬಂದಳು ಎಂದು ಪಾಂಡುರಂಗ ವಾಮನಕಾಣಿಯವರ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ ಕೃತಿ ಸಂಪುಟಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಕೌಟುಂಬಿಕ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಮಾನವನ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ಕೌಟುಂಬಿಕ ನೆಲೆಯಲ್ಲೇ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯ ಸ್ಥಾನಮಾನವು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದು. ಧರ್ಮ, ಆಡಳಿತ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂತಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಪುರುಷನಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಶಾಸನ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಮನುಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ,

ಯೌವನದಲ್ಲಿ ಗಂಡನ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಆಕೆ ಎಷ್ಟು ಬಂದಿಯಾಗಿದ್ದಳು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಡು ಮಗು ಬೇಕು ಎಂದು ಹರಕೆ ಹೊತ್ತ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆಯೇ ಹೊರತು ಹೆಣ್ಣು ಮಗುವಿಗಾಗಿ ಬೇಡಿಕೆ ಇರಲೇ ಇಲ್ಲ. ಅದು ಹೋಗಲಿ, ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳು ಗಂಡು ಸಂತಾನವಾದರೆ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ಹೆಣ್ಣು ಮಗು ಜನಿಸಿದರೆ ದುಃಖಪಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇತ್ತು. ಬಾಲ್ಯವಿವಾಹ, ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ, ಸತೀಪದ್ಧತಿ, ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿ - ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪಿಡುಗುಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದ ಮಹಿಳೆಯು ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನಮಾನದಲ್ಲಿ ಏರಿಳಿತವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದಳು. ಆಕೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ವಂಚಿತಳಾಗಿದ್ದು ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದ ಮಹಿಳೆಯರು ಪಡೆದ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಪಡೆದಿರಲಿಲ್ಲ. “ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ತಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಹೇರಿದ್ದ ಮಿತಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಿಶೇಷತಃ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದಾಟಿ ಗೃಹಕೃತ್ಯಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಈ ಪರಂಪರೆ ಮುಂದುವರೆಯಿತು” ಎಂಬ ಮಾತು 12-18ನೇ ಶತಮಾನದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. “ಕ್ರಿ.ಶ. 1200ರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಉನ್ನತ ವರ್ಗದ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು ಮಾತ್ರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು”¹⁰ ಎಂಬ ಅಂಶವು ಶ್ರೀಮಂತರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ನಂತರ ಸ್ಥಿತೃಂತರಗೊಂಡದ್ದನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೇಲ್ವರ್ಗದ ಮಹಿಳೆಯ ರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದೊರಕುತ್ತಿದ್ದವು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಪತ್ನಿ ಶಾಂತಲೆ. ಈಕೆ ಜೈನಳಾಗಿದ್ದರು ಕೆಲವು ವಿಚಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದಳು ಆದರೂ ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವದಂತಹ ಕೆಟ್ಟ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗವು ಹೊರತಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.

12ನೇ ಶತಮಾನವು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಪಾಲಿನ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಿತೃಂತರ ಘಟ್ಟವೆಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಕಾರಣ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನ ಕ್ರಾಂತಿಯ ಬಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀ ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಮುಟ್ಟಿತು. ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷನ ಅಧೀನವೆಂದು ತಿಳಿಯುವ ತಾರತಮ್ಯ ನೀತಿಯು ಕ್ಷೀಣಿಸಿತು. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸುವುದಾದರೆ 12ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ದೊರೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ಶಾಂತಲೆಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ನೀಡಿದ್ದನು ಎಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಶಾಂತಲೆ ಮೂಲತಃ ಜೈನ ಧರ್ಮಿಯಳು, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವನಾದರೂ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೂ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವಳಾಗಬೇಕೆಂಬ ಒತ್ತಡ ಹೇರಿದಂತೆ ಮೇಲ್ನೋಟಕ್ಕೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕೆಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ

ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದಳು. ಆಕೆಯು “ಚತುಸ್ಸಮಯಸಮುದ್ಧರಣಕಾರಣೆ”¹¹ ಎಂದು ಬಿರುದುಗಳಿಸಿರುವುದೇ ಸಾಕ್ಷಿ.

ಅನುಕೂಲಗಳು ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲಭಿಸಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಿತಿ ಅಷ್ಟು ಉತ್ತಮವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯು ಅಷ್ಟೇನು ಉತ್ತಮ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ, ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿ, ಸತೀಪದ್ಧತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆಕೆಯನ್ನು ಬೆನ್ನು ಬಿಡದ ಭೂತದಂತೆ ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದ್ದವು. ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವು ಮಹತ್ವದ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರಿತು. ರಾಮಾನುಜರ ತತ್ವ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ‘ಶ್ರೀ’ ಎಂಬುದು ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸಿರುವುದು. ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಮೂಲಕ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಳು, ಜೊತೆಗೆ ಪುರುಷನಂತೆ ಸರಿಸಮಾನಳು, ಸ್ತ್ರೀಯು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅರ್ಹಳು ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಜಾರಿಗೆ ತಂದರು. ಮಾಧ್ವ ತತ್ವದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿವೆ, ಅಂದರೆ ದೇವತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ ಮೊದಲ ದಾಸಿ - ಎಂದು ಹೇಳಿ ದೇವತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನೇ ದಾಸಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದರು. ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಹರಿದಾಸರುಗಳು ಹೆಣ್ಣನ್ನು, ಆ ಕಾಲದ ಹೆಣ್ಣಿನ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಯಾಗ-ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇದ್ದು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಭಾಗವಹಿಸುವಿಕೆ ಅಷ್ಟಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಜ ಪರಿವಾರದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅವಕಾಶಗಳಿದ್ದವು. ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿ-ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ದಂಪತಿ ಸಮೇತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಸ್ತ್ರೀಯು ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯವೂ, ಅನಿವಾರ್ಯವೂ ಆಯಿತು. ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವದಂತಹ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪಿಡುಗು ರಾಜ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತ ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. “ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತಲೆಯನ್ನು ‘ಉದ್ವತ್ತ ಸವತಿ ಗಂಧವಾರಣೆ’ (ಮೀರಿ ನಡೆಯುವ ಸವತಿಯರನ್ನು ಹದ್ದಿನಲ್ಲಿಡುವವಳು)”¹² ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದು ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ರಾಜನಂತೆ ಆತನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೂ ಹಿರಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನಗಳಿದ್ದು ಇತರರು ನಂತರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದರು.

ವಚನ ಕ್ರಾಂತಿ ಎಂಬ ಸಾಮಾಜಿಕ ಚಳುವಳಿ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ

ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಲ್ಲೋಲ ಕಲ್ಲೋಲಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೇ ಧಿಕ್ಕರಿಸಿದ ಈ ಚಳುವಳಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಸಮಾನತೆಯ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಟವನ್ನೇ ಆರಂಭಿಸಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷ ಸಮಾನತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದು ಸಿಂಧೂ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಕಾಲದ 'ಮಾತೃದೇವತಾರಾಧನೆ'ಯನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತೆ ಮಾಡಿತು. ಈ ಸಮಾನತೆಯ ಪರಿಪಾಕದಲ್ಲಿಯೇ ಬೆಳೆದು ಬಂದವರು ವಚನಕಾರ್ತಿಯರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ: "ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿ (1160), ಅಕ್ಕನಾಗಮ್ಮ (ಸು. 1160), ಅಕ್ಕಮ್ಮ (ಸು. 1160), ಅಮುಗಿರಾಯಮ್ಮ (ಸು. 1160), ಆಗಮಮೋಹಿನಿ (ಸು. 1160), ಕದಿರಕಾಯದ ಕಾಳವ್ವೆ (ಸು. 1160), ಕದಿರರೆಮ್ಮವ್ವೆ (ಸು. 1160), ಕಾಳವ್ವೆ, ಕೇತಲದೇವಿ, ಕೊಟ್ಟಣದ ಸೋಮಮ್ಮ, ಗಂಗಮ್ಮ, ಗಂಗಾಬಿಕೆ, ಗಜೇಶಮಸಣಯ್ಯಗಳ ಪುಣ್ಯಸ್ತ್ರೀ, ಗೊಗ್ಗವ್ವೆ, ನೀಲಮ್ಮ, ಬೊಂತಾದೇವಿ, ಮುಕ್ತಾಯಕ್ಕ, ಸೂಳೆ ಸಂಕವ್ವೆ, ಶಾಂಭವೀದೇವಿ, ವೇದಕಂಚುಕಿ, ವೀರಮ್ಮ"¹³ ಮೊದಲಾದವರು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಹಲವು ವಚನಗಳನ್ನು ಪುರುಷರಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

12-18ನೇ ಶತಮಾನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಾಲ್ಯವಿವಾಹ, ವಿಧವೆಯರ ನಿಯಮಗಳು, ಸತಿ ಪದ್ಧತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಹತ್ವದ ಬದಲಾವಣೆ ತಂದಿತು. ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವು ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಆಕೆಗೆ ಗೌರವದ ಸ್ಥಾನ ನೀಡಿ, ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನ ವಕ್ಷ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆಕೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟು ಪೂಜಿಸಿತು. ವಿಧವೆಯರ 'ಕೇಶಮಂಡನ'ವನ್ನು ಈ ಪಂಥವು ನೇರವಾಗಿ ವಿರೋಧಿಸಿತು. "ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವರ ಒಂದು ಪಂಥವು (ತೆಂಗಲೈ ರಾಮಾನುಜರ ಅನುಯಾಯಿಗಳು) ಶತಶತಮಾನಗಳಿಂದ ವಿಧವೆಯರ ಕೇಶವಪನವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಪಂಥವು ಸಹ ಇತರ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಸಂಪ್ರದಾಯನಿಷ್ಠ. ಶೂದ್ರ ಕಮಲಾಕರವು ಗೌಡದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಧವೆಯರು ತಮ್ಮ ಕೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ಟೀಕಿಸಿದೆ".¹⁴ ಎಂದರೆ ಪತಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಯು ಕೇಶಮಂಡನ ಮಾಡಿಸುವುದನ್ನು ರಾಮಾನುಜರ ಪಂಥವು ವಿರೋಧಿಸಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅಂದರೆ ಮತ - ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಠಿಣ ಆಚರಣೆಗಳಿದ್ದರೂ ಸ್ತ್ರೀಪರವಾಗಿ ಹೋರಾಡಿದ ಅಂಶವು ಇಂದಿನ ಆಧುನಿಕ ಸಮಾಜವನ್ನೂ ನಾಚಿಸುವಂತಿದೆ. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಕೃತಿಗಳೂ ಸಹ ಕೇಶಮಂಡನವನ್ನು ಪುತ್ರ ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿ ಒಂದು ಬಾರಿ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದರೂ ಪದೇ ಪದೇ ಕೇಶವಪನಗೊಳಿಸಿ

ಕೂದಲು ಬೆಳೆಯದಂತೆ ನಿರ್ಬಂಧ ಹಾಕಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಥವು ನೇರವಾಗಿ ವಿರೋಧಿಸಿತು. ಜೊತೆಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಿಧವೆಯರೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಇತರ ವಿಧವೆಯರಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶ ನಿರ್ಬಂಧಿಸಿತ್ತು. “ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಪಂಡರಾಪುರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಠೋಬಾ ದೇವಾಲಯದ ಭಕ್ತರು ಕೇಶವಪನ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಿಧವೆಯರಿಗೆ ಪವಿತ್ರ ಮೂರ್ತಿಯ ಪಾದಗಳಿಗೆ ಬಾಗಿ ತಲೆಯನ್ನಿಡುವ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ದರ್ಶನ ನಿಷೇಧಿಸಿತ್ತು. ಇದು ಕೋರ್ಟ್‌ನ ಮೆಟ್ಟಿಲೇರಿ ಕೊನೆಗೆ ತೀರ್ಪು ವಿಧವೆಯರ ಪರವೇ ಆಯಿತು”.¹⁵ ಇದು ಈ ಕಾಲದ ಬಹು ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರವೆಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅಥವಾ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗೊಂಡು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿದ್ದವು.

ಸತಿ ಸಹಗಮನವಂತೂ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತೀರ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದಿತ್ತೆಂದು ನಿಕಲೋಕಾಂಟಿ, ಬಾರ್ಬೋಸ, ನ್ಯೂನಿಸ್, ಸೀಜರ್ ಫೆಡ್ರಿಜ್ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿದೇಶಿ ಪ್ರವಾಸಿಗರೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವೇಶ್ಯಾವಾಟಿಕೆ, ಬಾಲ್ಯವಿವಾಹ ಮತ್ತು ದೇವದಾಸಿ ಪದ್ಧತಿಗಳು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದುದರ ಬಗೆಗೆ ವಿದೇಶಿ ಪ್ರವಾಸಿಗರ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹರಿದಾಸರ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನಗಳಿಸಿದ್ದು ಅವರ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಕೆಯನ್ನು ಹೊಗಳಿ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹಲವು ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿವೆ. ಪುರಂದರದಾಸರು ದಾಸರಾಗಲು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯೇ ಕಾರಣ ಎಂದು “ಹೆಂಡತಿ ಸಂತತಿ ಸಾವಿರವಾಗಲಿ” ಎಂಬ ಕೀರ್ತನೆಯನ್ನೇ ರಚಿಸಿದರು. “ಒಲಿದೆ ಯಾತಕಮ್ಮಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿಮಿ..... ಒಲ್ಲೆನವ್ವಾ ಲಕುಮಿಯನಲ್ಲ ಬಾರದಿದ್ದರೆ....., ತ....., ಮೌನಗೌರಿಯ ಹೆಣ್ಣು ಹೈಕಳ ಕೂಡೆ....., ಒಂದು ಮೂಗುತಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ದೇವರಿಬ್ಬರು, ಭಾಗ್ಯದ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಬಾರಮ್ಮ.....”¹⁶ ಮೊದಲಾದ ಕೀರ್ತನೆಗಳು ಹರಿದಾಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಗೌರವಯುತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಪಡೆದಿದ್ದಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಹಲವಾರು ಏರಿಳಿತಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪುರುಷರೊಂದಿಗೆ ಪೈಪೋಟಿಗಳಿಗೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಕಾರಣ ಅಂದು ಪುರುಷರು ಉನ್ನತಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದು ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪರದಾಡಿದ ಕಾಲವಾಗಿತ್ತು ಎನ್ನಬಹುದು.

ದೇವಾಲಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲೂ ಸಹ ಕೆಲವೊಂದು ಸುಧಾರಣೆಗಳಾದುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು ಪ್ರಾರಂಭದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೂಲದೇವರ ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಪರಿವಾರದ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವಾಲಯವಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮೂಲವಿಗ್ರಹದ ಹತ್ತಿರ ಸುಕನಾಸಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಿಯ ವಿಗ್ರಹ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಬಂದಂತೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜರ ಆಗಮನಾ ನಂತರದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ. ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ ಪತ್ನಿ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗುಡಿ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ರೂಢಿಗೆ ಬಂತು.

ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಥವಾ ಮೂರ್ತಿಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹಳೆಬೀಡು, ಬೇಲೂರು ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಬಗಳ ಬೋದಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಸೂರಿಗೆ ಊರೆಯಾಗಿ ಸುಂದರವಾದ ಸ್ತ್ರೀ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಕೆತ್ತಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಾಲಭಂಜಿಕೆ, ಶಿಲಾಬಾಲಿಕೆ, ಮದನ ಕೈಗೊಂಬೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬೇಲೂರಿನಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ 40 ಮೂರ್ತಿಗಳಿದ್ದುವಂತೆ. ಒಳಗಡೆ ನವರಂಗ ಮಂಟಪದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ 4 ಮೂರ್ತಿಗಳು ಗಿಳಿಗಳನ್ನಾಡಿಸುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈಗ 2 ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಉಳಿದವು ವಿವಿಧ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಬಹು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲೂ ಇಡೀ ಭಾರತದಲ್ಲೇ ತಮ್ಮ ಛಾಪು ಮೂಡಿಸಿರುವ ಹೊಯ್ಸಳರು ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ, ಮಾತೃದೇವತಾ ಆರಾಧನೆಯಿಂದ ಮಾತೃಪ್ರಧಾನ ಕುಟುಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯವರೆಗೆ ಹರಡಿಂತ ಭಾರತೀಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯಭಾವನೆಯಿಂದಲೇ ಕಾಣುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿಯೇ ಭಾರತೀಯ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ತ್ರೀ ವಾಚಕಗಳೇ ಆಗಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವದ ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದ ಏಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ :

“ಕರಾಗ್ರೇ ವಸತೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ

ಕರ ಮಧ್ಯೇ ಸರಸ್ವತಿ |

ಕರ ಮೂಲೇ ಸ್ಥಿತೇ ಗೌರಿ

ಪ್ರಭಾತೇ ಕರ ದರ್ಶನಃ ||”

ಈ ಮೇಲಿನ ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲಾ ನೆನಸಿರುವವರು ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆಗಳೇ.

“ಗಂಗೆ ಚ ಯಮುನೇ ಚೈವ ಗೋದಾವರಿ ಸರಸ್ವತಿ |
ನರ್ಮದೇ ಸಿಂಧು ಕಾವೇರಿ ಜಲಸ್ಮೇನ್ ಸನ್ನಿಧಿಂ ಕುರು ||”

‘ಮಾನವ ಪಾಪಭೂಯಿಷ್ಯವಾದ, ಕಲುಷಿತವಾದ, ನೈರ್ಮಲ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬದುಕನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿಶುದ್ಧಗೊಳಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಧರಿಸಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳೂ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಿಗಳು. ಇದು ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಗಿದ್ದ ಸ್ಥಾನಮಾನದ ಕುರುಹು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಬಂದ ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜ ನಾಗ ರೀಕತೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡ ಇತ್ತೀಚಿನ ಹಲವು ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳು ನಾಗರಿಕ ಸಮಾಜ ತಲೆತಗ್ಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿವೆ. ಅಂತಹ ಕ್ರೂರ ಇತ್ತೀಚಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳೆಂದರೆ, ಹೆಣ್ಣು ಭ್ರೂಣ ಹತ್ಯೆ, ವರದಕ್ಷಿಣೆ ಸಾವು, ಸಾಮೂಹಿಕ ಅತ್ಯಾಚಾರ - ಮುಂತಾದವು. ಆದರೂ ಭಾರತೀಯ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಸಂವಿಧಾನವು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಅವಕಾಶಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು, ಅಕ್ಷರಸ್ಥೆಯಾಗಿ, ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. ಉದಾ. ರಾಜಕೀಯ, ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶ, ಆಡಳಿತ, ರಕ್ಷಣೆ, ಗೃಹ, ಸಂಗೀತ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದವು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಎರಡು ಮೂಲಧಾತುಗಳು ಸ್ತ್ರೀ-ಪುರುಷ. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ನಾಣ್ಯದ ಎರಡು ಮುಖಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಮೇಲಲ್ಲ, ಯಾವುದೂ ಕೀಳಲ್ಲ ಎಂಬ ಸಮತಾಭಾವದಿಂದ ಬದುಕು ನಡೆಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅದಿಲ್ಲದೆ ಏಕಪಕ್ಷೀಯತೆ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿರೋಧಿ’ ಇದು ಮನುಕುಲದ ನಾಶಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿಯಾದಂತೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

“ಕಾರ್ಯೇಷು ದಾಸಿ, ಕರಣೇಷು ಮಂತ್ರಿ
ಭೋಜ್ಯೇಷು ಮಾತಾ, ಶಯನೇಷು ರಂಭಾ
ರೂಪೇಷು ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಕ್ಷಮಯೇಷು ಧರಿತ್ರಿ
ಷಟ್ ಧರ್ಮಯುಕ್ತ ಕುಲಧರ್ಮಪತ್ನಿ||”

ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಉನ್ನತ ಶಿಖರಕ್ಕೂ, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕೆಳಮಟ್ಟಕ್ಕೂ ತಲುಪಿದ್ದರೂ ಮಹಿಳೆಯಾಗಿ ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟಕ್ಕೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ಮೃತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯ ಎಲ್ಲಾ ಆದರ್ಶಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಆಕೆಯನ್ನು ಶೂದ್ರನೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರು. ಆಕೆ ವಿವಾಹವಾಗಿ ಕುಟುಂಬ ಜೀವನ ಪಾಲಿಸಿ ಪತಿ ಸೇವೆಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಅವಳ ಜೀವನದ ಪ್ರಮುಖ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿಸಿದರು. ಆಕೆ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ, ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿ ಸೈ ಎನಿಸಿಕೊಂಡಳು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ - ಪತಿಯೊಡನೆ

ಪೂಜಾಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಹಾಗೆಯೇ ಪತ್ನಿ ಭಾಗವಹಿಸದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳು ಉತ್ತಮವಲ್ಲ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀಯ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಕುಟುಂಬ ಜೀವನದ ಆಧಾರಸ್ಥಂಭ ಹೆಣ್ಣಾಗಿ ಗೃಹಜೀವನಕ್ಕೆ ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿದ್ದಳು. “ದಾಸಿಯಂತೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾ, ತಾಯಿಯಂತೆ ಊಟ ಮಾಡಿಸಿ, ಮಂತ್ರಿಯಂತೆ ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಗಂಡನಿಗೆ ಅವಳು ತನ್ನ ಬದುಕನ್ನು ನಿವೇಶಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದಳು. ಪತಿಯು ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಕೂಡಲೆ ಅವನ ಪಾದಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು, ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಆಸನವಿತ್ತು, ತಾಂಬೂಲವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಸ್ವೇದವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಬೀಸಣಿಗೆಯಿಂದ ಗಾಳಿ ಹಾಕುತ್ತಾ ಉಪಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು”.¹⁷ ಇಂತಹ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಹಿರಿಯರು ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಹಾಡಿಡ್ಧಾರೆ “ಯತ್ರ ನಾರಿಯಂತು ಪೂಜ್ಯಂತೆ ರಮಂತೆ ತತ್ರದೇವತಾ” ಎಂದು.

ಕೊನೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು:

1. ಶಂಬಾಜೋಷಿ. (1999). ಶಂಭಾ ಕೃತಿ ಸಂಪುಟ-4. ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ. ಬೆಂಗಳೂರು. ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ, ಪು.ಸಂ. 15.
2. ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯರು. (1981) ಆಳ್ವಾರರು. ಶ್ರೀವೇದಾಂತದೇಶಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರ, ಬೆಂಗಳೂರು. ಪು.ಸಂ. 1.
3. ಹರಿದಾಸ ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯ (ಸಂ). (1972). ಯುಗಯಾತ್ರಿ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ: ಸಂಪುಟ-4. ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಮಿಷನ್. ಕಲ್ಕತ್ತಾ. ಪು.ಸಂ. 129.
4. ತಾಳಪತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕೈಪಿಡಿ ಹಾಗೂ ದಾಖಲೆಗಳ ಮಾಹಿತಿ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪತ್ರಗಾರ ಇಲಾಖೆ. ಬೆಂಗಳೂರು. 2002-03. ಪತ್ರಸಂಖ್ಯೆ 92. ಸಂಖ್ಯೆ 88-45. ಪು.ಸಂ. 76.
5. ವಿನೋದಾಚಾರ್ಯ ಎನ್. & ಮೀನಾಕ್ಷಿಸುಂದರಂ ಪಿಳ್ಳೆ. ಟಿ. ವಿ. ಯವರ ಉಪನ್ಯಾಸ. ಡಾ.ವಿನೋದಾಚಾರ್ಯ ಎನ್. ಅವರ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಿಂದ ಉದ್ಭವ. ಪು.ಸಂ. 237.
6. ವಿವಿಧ ಲೇಖಕರು. (2006). ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ: ಸಂಪುಟ-1. ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ. ಬೆಂಗಳೂರು. ಪು.ಸಂ. 497.
7. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ. (2020). ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ. ಸಪ್ತ ಬುಕ್ ಹೌಸ್. ಬೆಂಗಳೂರು. ಪು.ಸಂ. 181.
8. ಅನಂತರಂಗಾಚಾರ್ ಎನ್. ಎಸ್. ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜದರ್ಶನ ಅಥವಾ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿರಚಿತ ಯತೀಂದ್ರಮತ ದೀಪಿಕಾ. ಪು.ಸಂ. 185.

9. ಹೊನ್ನಸಿದ್ದಾರ್ಥ ಸಿ. ಬಿ. (ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು). ವಡ್ಡೆ ಹೇಮಲತಾ (ಸಂಪಾದಕರು). ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ ಸಂಪುಟ-4, ಭಾಗ 1. ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಕೇಂದ್ರ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ. ಪು.ಸಂ. 33.
10. Altekar A. S. (1975). Education in Ancient India. Manohar Prakshan. New Delhi. p. 244.
11. Gururajachar S. (1974). Some Aspects of economic and Social Life In Karnataka. Prasaranga, University of Mysore. p. 249.
12. ಮಂಜುನಾಥ್ ಸಿ. ಯು. (2012). ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ. ಚಿತ್ತಲಾ ಪ್ರಕಾಶನ. ಕುಪ್ಪಂ. ಪು.ಸಂ. 196.
13. ನಾಯಕ ಹಾ. ಮಾ. (ಪ್ರ.ಸಂ). ವೆಂಕಟಾಚಲ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಟಿ. ವಿ. (ಸಂ). (1977) ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ: ಸಂಪುಟ-4. ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ. ಮೈಸೂರು. ಪು.ಸಂ. 483-759
14. ಪಾಂಡುರಂಗವಾಮನಕಾಣೆ (ಮೂಲ). ಚಿದಂಬರ ಕುಲಕರ್ಣಿ & ಶಾರದಾ ಪ್ರಸಾದ್ ಎನ್. ಎಸ್. (ಅನು). (2012). ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ-1, ಸಂಪುಟ-2, ಭಾಗ-1. ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ. ಮೈಸೂರು. ಪು.ಸಂ. 444.
15. ಅದೇ, ಪು.ಸಂ. 444.
16. ನಾವಡ ಎ. ವಿ. & ಗಾಯತ್ರಿ ನಾವಡ (ಸಂ). (2008). ಸಾವಿರಾರು ಕೀರ್ತನೆಗಳು. ಅಂಕಿತ ಪುಸ್ತಕ. ಬೆಂಗಳೂರು. ಪು.ಸಂ. 29-37.
17. ಚಕ್ರದಾರ್ ಹೆಚ್. ಸಿ. ಅನಂತರಾಮಯ್ಯ ಆರ್. ಎಲ್. (ಅನು). (1971). ಯುಗಯಾತ್ರೀ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ: ಸಂಪುಟ-2. ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದ ಕೆಲವು ಮುಖಗಳು. ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ. ಮೈಸೂರು. ಪು.ಸಂ. 453.